

POSTMIGRACYJNY BACKGROUND I CO Z NIEGO WYNIKA. REWOLTY TOŻSAMOŚCIOWE DZIECI PÓŹNYCH PRZESIEDLEŃCÓW W PROZIE FAKTOGRAFICZNEJ EMILII SMECHOWSKI, *MY, SUPER IMIGRANCI*

JOANNA SZYDŁOWSKA

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
The University of Warmia and Mazury in Olsztyn
joanna.szydłowska@uwm.edu.pl
ORCID 0000-0002-2038-2283

ZAŁOŻENIA

Materiałem analitycznym prezentowanych refleksji będzie proza faktograficzna Emilii Smechowski opublikowana w Polsce w 2018 roku po tytule *My, super imigranci. Reportaż*, a w Niemczech rok wcześniej jako *Wir Strebermigranten*¹. Autorka urodziła się w 1983 roku w Wejherowie, od 1988 mieszka w Berlinie, jako dziennikarka publikuje m.in. w „Die Zeit”, „Die Tageszeitung” i „Süddeutsche Zeitung”². Interesująca nas książka dotyczy opisu doświadczenia związanego z opuszczeniem Polski w latach osiemdziesiątych XX wieku oraz strategii wchodzenia w obcą przestrzeń kulturową i rozpoznawania sytuacji interkulturowości. Pierwszoosobowa narratorka z perspektywy dorosłej kobiety opowiada o dorastaniu w sytuacji

¹ E. Smechowski, *My, super imigranci. Reportaż*, przeł. B. Nowacki, Warszawa 2018. Wydanie niemieckie: *Wir Strebermigranten*, München 2017.

² Smechowski jest doceniona na niemieckiej scenie publicystycznej. Jej tekst *Ich bin wer, den du nicht siehst (Jestem tym, którego nie widzisz)*, opublikowany w 2015 roku w „TAZ am Wochenende”, zdobył Niemiecką Nagrodę Reporterów i Polsko-Niemiecką Nagrodę Dziennikarską im. Tadeusza Mazowieckiego. *Porta Polonica, Emilia Smechowski*, <https://www.porta-polonica.de/pl/atlas-miejsc-pami%C4%99ci/emilia-smechowski> (dostęp 6.10.2022).

obcości kulturowej (w szkole, na studiach, w pracy); o rodzinnym reżimie maskowania własnej inności (narodowościowej, kulturowej, lingwistycznej, mentalnościowej) i o dojrzeniu do przekroczenia tych procedur. Dziewczynka wyrasta na dziennikarkę i dostaje narzędzia do opisu własnego doświadczenia pomnożonego o migranckie losy bohaterów „kryzysu migracyjnego”, który właśnie rozpoczyna się w Europie. To także opowieść o rodzinie, o opresyjności systemu patriarchalnego, o kulturze konsumpcji i o młodzieńczym buncie, który ma charakter wyzwoleniowy. Proza Smechowski daje pretekst do wielu możliwych dyskusji: o statusie migranta, o etnosterotypach, o adolescencji, o czytaniu dziejów polsko-niemieckiego sąsiedztwa. Pojęciem „późni przesiedleńcy” określam osoby, które, powołując się na niemieckie pochodzenie, wyjechały do Niemiec i otrzymały obywatelstwo niemieckie. Te z nich, które spędziły część dzieciństwa w Polsce zostały poddane podwójnym procedurom opresyjnym związanym z sytuacją wyjazdu oraz z brakiem decyzyjności w tej sprawie³.

Proza Smechowski jest przykładem literatury postmigracyjnej, której niuanse terminologiczne i postkolonialne klucze interpretacyjne analizowała

³ Magdalena Tomaszewska tak charakteryzowała specyfikę tej grupy migrantów do Niemiec: „Ze względu na fakt, iż młodzi »późni wysiedleńcy« posiadali obywatelstwo niemieckie, sytuacja ich była ciekawsza od sytuacji »zwykłych emigrantów«, ponieważ początkowo byli wychowywani (przeważnie) jako Polacy, mimo swych niemieckich korzeni i »właściwego« bycia przedstawicielem narodu niemieckiego później zaś *zolens volens* stali się Niemcami. Zdecydowano za nich – jeśli chodzi o sam fakt zmiany obywatelstwa na niemieckie. Inne względy obiektywne (szkoła, rodzina, znajomi, władze państwowe) również wymuszały poniekąd – jako konsekwencję przyjęcia owego obywatelstwa – odpowiednie postawy. Podczas gdy dzieci »zwykłych emigrantów« miały – przysługujący im zgodnie z prawem – od początku status »obcego« i czuły się z reguły Polakami (choć oczywiście mogło się zdarzyć, że i one uzyskały później z różnych powodów obywatelstwo niemieckie), dzieci »późnych wysiedleńców«, mimo swego niemieckiego obywatelstwa były traktowane jako *fremde Mitbürger* (obcy współobywatele), zarówno ze względu na język swój i swych rodziców (tj. polski), prawdziwe, tudzież przypisane motywy przyjazdu do Niemiec i przyjęcie niemieckiego obywatelstwa, jak i na historię stosunków polsko-niemieckich, a dokładniej mówiąc ludności niemieckiej na ziemiach przyznanych Polsce po II wojnie światowej”. M. Tomaszewska, *Identyfikacja narodowa młodych „późnych wysiedleńców” z Polski w Niemczech*, „Przegląd Zachodni” 2006, nr 2, s. 190.

Małgorzata Zduniak-Wiktorowicz. Smechowski – która jako dziecko wyjechała z rodzicami do Niemiec – reprezentuje pokolenie postmigrantów. Literaturę tworzoną ich rękami charakteryzuje postmigracyjny czynnik biograficzny pomnożony o charakterystyczne wyznaczniki postmigracyjnej topiki literackiej⁴. Z perspektywy prowadzonych tu rozważań najciekawsze są opisane przez autorkę procedury „przewycięzania emigracyjności”. „»Post« nie jest tu świadectwem pożegnania z emigracyjnym kluczem, ale zachętą do oglądu »zjawisk występujących później«, a przez to pozostających – również przez bezpośrednią negację – w ścisłym związku z szeroko traktowaną kondycją emigracyjną”⁵, pisze autorka.

W przyjętym tu rozumowaniu książka Smechowski jest projektem tożsamościowym i emancypacyjnym podmiotu mówiącego. To zapis pracowania trudnych doświadczeń migracyjnych i postmigracyjnych, zarejestrowanych w skali mikro (polska inteligencka rodzina) i w skali makro (niemiecki dyskurs publiczny). Tekst wyrosły między wieloma kulturami narodowymi, pisany ręką podmiotu o wyraźnej tożsamości migranckiej, nacechowany autobiograficznie, którego potencjał dyskursywny zorientowany jest na tematyzowanie różnicy kulturowej, dystansu i obcości, Mieczysław Dąbrowski określił pojęciem międzytekstu⁶. Analizowana proza posiada wspomniane cechy⁷. Tekst Smechowski jest dokumentem dojrzewania biologicznego, światopoglądowego, intelektualnego, etycznego podmiotu.

⁴ M. Zduniak-Wiktorowicz, *Inne emigracje? Spotkania (nie)możliwe polskiej prozy powstającej w Niemczech i w Wielkiej Brytanii*, „Teksty Drugie” 2016, nr 3, s. 312.

⁵ M. Zduniak-Wiktorowicz, *Współczesny polski pisarz w Niemczech – doświadczenie, tożsamość, narracja*, Poznań 2010, s. 11.

⁶ M. Dąbrowski, *Międzytekst. Literatura między kulturami narodowymi*, „Porównania” 2013, nr 13, s. 93–105.

⁷ Interesującym zadaniem badawczym jest analiza prozy Smechowski w kontekście literatury autorów piszących w Niemczech po polsku (m.in. Janusz Rudnicki, Natasza Goerke, Krzysztof Niewrzęda, Krzysztof Maria Załuski) tak, jak to uczyniła Katarzyna Karwowska (*„Wypędzeni do raj”*. Portret własny późnych przesiedleńców z Polski w literaturze polskiej w Niemczech, Warszawa 2016) czy pisarzy niemieckojęzycznych urodzonych w Polsce, takich jak Artur Becker przybliżający Niemcom etykę Kosmopolaka, Środoeuropejczyka. Te zagadnienia domagają się oddzielnych studiów i nie będą tu podnoszone.

Potencjał rebeliancki tej opowieści, w jakimś stopniu adolescencyjnej, jest spragmatyzowany dla potrzeb rozpoznania przez podmiot własnego miejsca w świecie, a w sensie largo – uznania doświadczenia migracyjnego za uniwersalny klucz tożsamościowy współczesnego człowieka. To właśnie miał na myśli Przemysław Czapliński, kiedy pisał, że migracja skazuje podmiot na „stwarzanie samego siebie”⁸. Smechowski narratywizuje siebie od nowa, relacjonuje wobec nowych wartości i norm. Książka jest opowieścią o buncie generacyjnym, o uwolnieniu się od wzorów kulturowych narzuconych przez pierwsze pokolenie imigrantów, o presji kulturowej, o sile etnostereotypów, o języku inkluzywnym, o historii relacji polsko-niemieckich, które wciąż kładą się cieniem na współczesności, o niuansach polityki pamięci. O tych ostatnich pisał m.in. Andrzej Stasiuk i z całą stanowczością dowodził, że „do Niemiec nie można pojechać bezkarnie”⁹.

Popularność tematu migracji do Niemiec w dyskursie medialnym dwóch ostatnich dekad¹⁰ nie przekłada się na wysoką frekwencję reportaży podejmujących to zagadnienie. W tekstach prasowych i reportażowych pozycjach zwartych poakcesyjna migracja do Niemiec staje się pretekstem do refleksji nad relacyjnością polskiej migracji o różnych profilach geograficznych, kondycją postmigracyjnego świata XXI wieku, diagnozą dobrostanu społeczeństwa niemieckiego („niemiecki proszek”)¹¹ bądź określonej społeczności lokalnej (fenomen Berlina)¹², długą historią wyjazdów do Niemiec (ze

⁸ P. Czapliński, *Kontury mobilności*, w: *Poetyka migracji. Doświadczenie granic w literaturze polskiej przełomu XX i XXI wieku*, red. P. Czapliński, R. Makarska, M. Tomczok, Katowice 2013, s. 41 i n.

⁹ A. Stasiuk, *Dojczland*, Wołowiec 2007, s. 13–17 i n.

¹⁰ M. Dzięglewski, *Spoleczne i kulturowe skutki migracji poakcesyjnej na łamach tygodników opinii w latach 2004–2012*, „Studia Migracyjne. Przegląd Polonijny” 2013, z. 3, s. 147–188.

¹¹ M. Wagner, K. Fiałkowska, M. Piechowska, W. Łukowski, *Niemiecki proszek do prania i „polnische Wirtschaft”. Polscy robotnicy sezonowi w Niemczech – obserwacje etnograficzne*, przeł. B. Baran, Warszawa 2016.

¹² Oprócz przywołanych w niniejszym tekście zbiorów reportaży o Berlinie zob. też esej o historyka i kulturoznawcy R. Traby, *W poszukiwaniu „przenośnej ojczyzny”. Polacy w wielokulturowym Berlinie*, w: idem, *Przeszłość w teraźniejszości. Polskie spory o historię na początku XXI wieku*, Poznań 2009, s. 265–282.

szczególным uwzględnieniem transferów pojałtańskich), a nawet – statusem *polnische Putzfrau* i polskich opiekunek seniorów¹³. Do najciekawszych polskich tekstów reportażowych lat ostatnich – obszernych, opartych na szerokim materiale źródłowym, wnikliwie problematyzujących zjawisko migracji i obecności Polaków w Niemczech – należą: *Deutsche nasz. Reportaże berlińskie* (2018) Ewy Wanat, antologia *Mur. 12 kawalków o Berlinie* (2015) pod redakcją Agnieszki Wójcińskiej, z fotografiami Filipa Springera, *Rzeźnia numer jeden i inne reportaże z Niemiec* (2022) Jerzego Haszczyńskiego. Ważnym materiałem kontekstualnym dla prowadzonych tu refleksji jest zbiór *Śladami współczesnego migranta w Niemczech* (2005) pod redakcją Wojciecha Necela, Stefana Ochalskiego i Bronisława Gembali, zawierający świadectwa rozstania z pierwszą ojczyzną w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku i opisujący proces asymilacji i akulturacji w Niemczech.

Zarówno przedmiot badań (reportaż), jak i problematyka (doświadczenie imigracyjne) skazują badacza na interdyscyplinarność postępowania. W tym miejscu przyjęto perspektywę badań literaturoznawczych. Ważne okazały się ustalenia socjologów badających migracje oraz literaturoznawców w zakresie poetyk opisujących życie poza krajem i przeformułowania dyskursów tożsamościowych. Od socjologów i kulturoznawców wiemy, że schyłek XX wieku zainicjował erę przestrzeni globalnych – nieciągłych, wypełnionych subprzestrzeniami. Fundamentami nowych tożsamości może być dziś na równi diasporizm, co teleobecność (bycie wirtualne). Narzędziami różnych dyscyplin naukowych opisuje się bohatera uwikłanego w dynamiczną przestrzeń multikulturowości, analizuje stopień, w jakim bagaż kulturowy daje się przenosić, pisze o konkluzywności zetknięcia z Innym, definiowaniu siebie jako przybysza lub/i nomady, o organizacji diaspory, konfrontacji doświadczeń „stąd i stamtąd”, o szczególnej topografii zagranicy, dychotomii przymusu i dobrowolności ruchu, wyjazdu i powrotu.

¹³ Ta problematyka doczekała się wnikliwej refleksji socjologiczno-kulturowej. Zob. M. Gierlak, *Obraz polskich sprzątaczek i pomocy domowych w prasie i literaturze niemieckiej*, w: *Interakcje. Leksykon komunikowania polsko-niemieckiego*, t. 1, red. A. Gall, J. Grębowiec, J. Kalicińska, K. Kończal, I. Surynt, współpr. Ch. Pletzing, <http://www.polska-niemcy-interakcje.pl/articles/show/4> (dostęp 1.10.2022).

Postnarodowość funkcjonująca w oparciu o diaspory nie przekreśla zasady tożsamości, mobilności i reprodukcji kulturowej, lecz wytwarza nowy ład świata oparty na mikrospołecznych przestrzeniach, tworzeniu się nowego typu wspólnot wyobrażonych, swoistych „wspólnot afektu”¹⁴.

W tym miejscu potraktujemy tekst Smechowski jako określony projekt tożsamościowy, który będzie rozpatrywany w dwóch kontekstach: 1. tożsamości genologicznej prozy; 2. tożsamości podmiotu i kulturowej reprezentacji doświadczenia migranckiego. W paratekście polskiego wydania książki Smechowski odnajdujemy informację o nazwie gatunkowej: reportaż. Ta przynależność genologiczna nie jest bezdyskusyjna. Zastanowimy się nad kształtem epistemologicznym prozy Smechowski, implikowanym przez zintegrowanie perspektyw opowieści reportażowej i autobiograficznej. Refleksje rygoryzują dwa pytania badawcze: 1. Jaka jest tożsamość genologiczna prozy Smechowski wobec integracji perspektywy opowieści reportażowej i autobiograficznej? 2. Jaka jest kulturowa reprezentacja doświadczenia migranckiego i projekcje tożsamości podmiotu migracyjnego w analizowanej prozie?

WYZWANIA GENOLOGII

Ustalenia współczesnych badaczy mówią, że w świecie postprawdy karierę robią pojęcia *faction*, *true fiction* czy *factual fiction* unieważniające spór na linii prawda–fałsz¹⁵ i przenoszące ciężar semantyczny na intencje nadawcy i sytuację komunikacyjną (informacje zawarte w paratekście, miejsce publikacji, blurb, ekspozycja nazwy gatunkowej, strategię promocyjne)¹⁶. Testowanie granic gatunkowych literatury immersyjnej możemy obserwować w przestrzeni hybryd literacko-dziennikarskich unieważniających dyferencje między powieścią dokumentarną a opowieściowionym dokumentem, łączących żywioł biografistyki i reportażu (reportaż biograficzny

¹⁴ D. Utracka, *Demontaż geografii. Glokacja i hybrydy tożsamości we współczesnej refleksji kulturowej*, w: „Pod wielkim dachem nieba”. *Granice, migracje i przestrzeń we współczesnym społeczeństwie*, red. W. Muszyński, E. Sikora, Toruń 2009, s. 127.

¹⁵ J. Tabaszewska, *Na granicy faktu. Kategoria faction w badaniach nad współczesnymi biografiami*, „Teksty Drugie” 2019, nr 1, s. 61–79.

¹⁶ D. Szajnert, *Intencja autora i interpretacja. Między inwencją a atencją: teksty i parateksty*, Łódź 2011.

/ reporterska opowieść biograficzna / auto/biografia¹⁷). Wyeksponowanie w metatekście informacji o nazwie gatunkowej ma znaczenie. Prymarna reporterskość mówi o dawaniu świadectwa (pakt faktograficzny, autorytet autora-reportera), ma sens w warstwie poznawczo-dyskursywnej (referencjalność, pakt dyskursywnej labilności), jest elementem strategii urynkowania. Izabella Adamczewska-Baranowska pisze:

Urynkowana genologia służy dziś nie tyle interesom czytelnika, ułatwiając mu rozpoznanie konwencji, czy autora – umożliwiając zasygnalizowanie intencji. Przede wszystkim podyktowana jest marketingowymi interesami wydawców. [...] Redaktorzy inicjujący badają światowy rynek książki, a na bazie wskaźników bestsellerów (również gatunkowych) kształtują własną ofertę, decydując o tym, w który tytuł / gatunek zainwestować lub jaki tekst zamówić u autora¹⁸.

Refleksje o prozie Smechowski umieścimy w polu interpretacyjnym rygoryzowanym pojęciami literatury faktu i literatury dokumentu osobistego jako przestrzeni o nieostrych granicach. Obie kategorie łączy oparcie na faktach, różni – stopień ekspozycji podmiotu mówiącego. Pojęcie literatury faktu zaimplementował na polski grunt Aleksander Wat, publikując w 1929 roku w „Wiadomościach Literackich” artykuł o ideach radzieckich dokumentalistów¹⁹. Michał Głowiński określa tym pojęciem literaturę narracyjną o charakterze dokumentarnym usytuowaną na pograniczu literatury i dziennikarstwa²⁰. Małgorzata Czermińska, definiując operacyjność pojęcia literatury niefikcjonalnej, wyróżnia w niej trzy obszary: literatura faktu (tu m.in. reportaż i jego odmiany, kronika, relacja), esej, literatura dokumentu

¹⁷ I. Adamczewska-Baranowska, *Łże-reportaże i prawdziwe fikcje. Powieść dziennikarska i reportaż w czasie postprawdy i zwrotu performatywnego*, Łódź 2020, s. 233. Autorka odniosła to pojęcie do książek *Papusza* i *Stryjeńska* Angeliki Kuźniak w znaczeniu takiego konstruowania narracji o postaci, w której dominuje perspektywa bohatera (jakby on sam o sobie opowiadał).

¹⁸ Ibidem, s. 204.

¹⁹ A. Wat, *Literatura faktu*, „Wiadomości Literackie” 1929, nr 35, s. 4–5.

²⁰ M. Głowiński, *Literatura faktu*, w: *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Wrocław 1988, s. 260.

osobistego²¹. Autor tego ostatniego pojęcia – Roman Zimand wśród form piśmienniczych, dla których wyróżnikiem jest referencyjność i nacechowanie podmiotowością wymienia autobiografie, dzienniki, pamiętniki, wspomnienia, listy, raptularze, relacje świadków, kroniki rodzinne²². Według Philippe’a Lejeune’a literaturę autobiograficzną konstytuują synonimiczność figury autora, narratora i bohatera, retrospektywność, profil tematyczny podporządkowany losom jednostki lub zbiorowości, ukształtowanie językowe i forma prozatorska (to ostatnie jest dziś trudne do obronienia)²³. Małgorzata Czermińska widzi w autobiograficzności kategorię ponadgatunkową, w którą wpisują się trzy modele: świadectwo (ekspozycja świata zewnętrznego), wyznanie (ekspozycja wewnętrznego Ja), wyzwanie (akcent na wpisane w dzieło odbiorcę)²⁴. Badaczka jest sceptyczna wobec operacyjności wąskich kategorii gatunkowych opisujących współczesne formy dokumentarne. „Od dawna pisarstwo typu non-fiction, czyli przede wszystkim autobiografia i reportaż, należy po prostu do świata tekstów. Rozważania genologiczne trzeba w związku z tym zostawić na dalszym planie albo w ogóle z nich zrezygnować”²⁵. Wyjściem z impasu teoriopoznawczego jest, zdaniem badaczki, odwołanie się do pojęć: żywioł autobiograficzny, tło autobiograficzne i postawa autobiograficzna, które z jednej strony zorientowane są na zakomunikowanie siebie jakiemś Ty, z drugiej – biorą się z uczestnictwa w wydarzeniu i generują odpowiedzialność za jego deskrypcję.

Mateusz Zimnoch pisał o czterech wymiarach zwrotu empirycznego współczesnej literatury faktu. W zakresie epistemologii eksponował „wzrost znaczenia perspektywy jednostkowej nad sądem syntetyzującym” (eksploatacja narracji pierwszoosobowej) oraz przeniesienie perspektywy

²¹ M. Czermińska, *Autobiograficzny trójkąt: świadectwo, wyznanie, wyzwanie*, Kraków 2000, s. 17.

²² R. Zimand, *Diarysta Stefan Ż.*, Wrocław 1990, s. 6.

²³ P. Lejeune, *Wariacje na temat pewnego paktu. O autobiografii (wybór tekstów)*, red. R. Lubas-Bartoszyńska, przeł. W. Grajewski, Kraków 2001.

²⁴ M. Czermińska, op. cit.

²⁵ M. Czermińska, głos w dyskusji *Auto/biograficzne pęknięcie. Fragmenty dyskusji panelowej „Autobiografia na pograniczu gatunku i doświadczenia”*, w dyskusji udział wzięli: M. Czermińska, D. Kołodziejczyk, J. Madejski, I. Iwasiów. „Autobiografia. Literatura. Kultura. Media” 2015, nr 2, s. 126, 129–130.

sprawozdawczej z „widziałem i donoszę” na „doświadczyłem i daję świadectwo”²⁶. Kategoria podmiotowości jest fundamentalna dla rozpoznania tekstu jako reportażu w jego wymiarze aksjologicznym i epistemologicznym. Warunkiem *sine qua non* jest współobecność autora w świecie przedstawionym reportażu, a stopień jego zaangażowania w rozpoznawanie i deskrypcję faktów opisują figury uczestnika, świadka i rekonstruktora zdarzeń²⁷. Za konstytutywne cechy gatunku uznaje się autentyzm, dokumentaryzm, akcyjność, tożsamość autora i podmiotu mówiącego, uwierzytelniającą referencyjność przekazu (co oczywiście nie neguje kreacyjności w zakresie konstrukcji podmiotu mówiącego). Wyróżnikiem warstwy kompozycyjno-dyskursywnej reportażu jest obrazowość i beletryzacja, które sprawiają, że reportaże stają się czymś więcej niż tylko rygoryzowanym paktem faktograficznym, sprawozdaniem o faktach²⁸. Ryszard Nycz za wyróżnik dyskursu reportażowego uznał fakt, że referencjalność tekstu wobec świata pozatekstowego zależy od statusu tekstu jako świadectwa zdefiniowanego podmiotowo [„dzięki aktowi przyświadczenia podmiotu, uwierzytelniającego powiedziane prawdą własnego (punktu) widzenia”²⁹].

Dla naszych rozważań ważne są następujące pytania: 1. Jak daleko może posunąć się kreacyjność autora w zakresie ewokowania własnej podmiotowości? 2. Jak rysują się negocjacje między obowiązkiem dokumentowania świata a pokusami prywatyzacji przekazu? 3. Jakie znaki wewnątrztekstowe lub paraktestowe nasilają autobiograficzną lekturę³⁰? „Rezygnacja z badawczego dystansu na rzecz postawy bliskości budzić może obawy

²⁶ M. Zimnoch, *Współczesny reportaż: między racjonalizmem a doświadczeniem*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Kazimierza Wolnego-Zmorzyńskiego, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2014, s. 105.

²⁷ Cz. Niedzielski, *Reportaż*, w: *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 2, s. 280.

²⁸ M. Wojtak, *Gatunki prasowe*, Lublin 2004, s. 268–274; Z. Bauer, *Gatunki dziennikarskie*, w: *Dziennikarstwo i świat mediów*, red. Z. Bauer, E. Chudziński, Kraków 2010, s. 255–279.

²⁹ R. Nycz, *Literatura nowoczesna: cztery dyskursy (tezy)*, „Teksty Drugie” 2002, nr 4, s. 42.

³⁰ R. Mende, *Problem autobiograficzności w prozie polskojęzycznej z Niemiec po 1989 roku. Uwagi teoretyczne i praktyczne sugestie*, w: *Poetyka migracji. Doświadczenie*

nie tylko o uleganie pokusie przenoszenia swoich emocji, fascynacji na obiekt poznania, lecz także o stawianie wyżej w hierarchii własnych relacji ze światem, własnego „ja” ponad światem samym w sobie³¹ – wyjaśnia Monika Wiszniowska. Katarzyna Frukacz, słusznie odróżniając typowe dla reportażu zapośredniczenie przez czytelnika wiedzy, wrażeń i emocji poprzez zmysły i intelekt reportera-narratora, koncentruje się na takim „uwewnętrznianiu” opowieści, które zorientowane jest na maksymalne odsłonięcie prywatności autora. Badaczka uznaje to zjawisko za znamienne dla współczesnego reportażu i rozpatruje jego sens w płaszczyźnie subiektywizacji narracji, transformacji genologicznych i statusu autora w sferze pozatekstowej³². Przeniesienie akcentu z przedmiotowej na podmiotową warstwę faktów opisuje za pomocą pojęć „reportażu egzystencjalnego”³³ (wysoki poziom autoekspresji autora), „autoreportażu” oraz określonej tematyzacji i problematyzacji tekstu wynikających z bezpośredniego doświadczenia autorskiego (elementy autobiograficzne).

Zarówno emocjonalizacja narracji, jak i odwołanie się do czynnika autobiograficznego korespondują z rozwiązaniami zastosowanymi w prozie Smechowski w zakresie zawłaszczenia warstwy referencjalnej tekstu przez podmiot reportażowy. Urszula Glensk, pisząc o ukształtowaniu podmiotu mówiącego we współczesnych reportażach, przywołuje zapomnianą nieco klasyfikację Hanny Marii Małgowskiej wypracowaną na gruncie analiz tekstów międzywojnia. Postawę uczestnika, interpretatora, świadomego ideologa oraz postawę refleksyjną uzupełnia o kategorię pozorowanej nieobecności³⁴. Glensk sytuuje tekst Smechowski w obszarze postawy uczestnika,

granic w literaturze polskiej przełomu XX i XXI wieku, red. P. Czapliński, R. Makarska, M. Tomczok, Katowice 2013, s. 72–90.

³¹ M. Wiszniowska, *Współczesny polski reportaż wobec inności*, w: *Literatura polska w świecie*, t. 7: *Reportaż w świecie – światowość reportażu*, red. K. Frukacz, Katowice 2019, s. 187–198.

³² K. Frukacz, *Autor (w) reportażu. Personalizacja tekstu reporterskiego w dobie mediamorfozy*, w: *Trzydzieści. Polska w reportażu. Reportaż w Polsce po 1989 roku*, red. E. Pawlak-Hejno, M. Piechota, Lublin 2020, s. 15–30.

³³ Autorem pojęcia jest Krzysztof Koc; za: K. Frukacz, *ibidem*, s. 18.

³⁴ U. Glensk, *„Nie jestem neutralny – o obecności autora w prozie reportażowej*, w: *Trzydzieści. Polska w reportażu...*, op. cit., s. 41–48.

którą charakteryzuje obserwacja uczestnicząca i eksploatacja potencjału autorskiego doświadczenia. Badaczka zwraca również uwagę na istotność czynnika przeobrażeń zakresu wiedzy i poglądów podmiotu mówiącego dyktowaną rozwojem akcji zdarzeniowej i gromadzeniem doświadczeń. Autobiograficzny i reportażowy jednocześnie charakter tekstu Smechowski znajduje przełożenie w koncepcji instancji mówiącej. Budują ją: pozatekstowa figura dziennikarki, jej tekstowe uobecnienie oraz prezentacja ewolucji tożsamości podmiotu mówiącego w tekście.

Tekst Smechowski ilustruje jedną z najciekawszych przemian gramatyki współczesnego reportażu. Chodzi o nasiloną ekspozycję postaci reportera jako figury dzielącej się emocjami i spajającej strukturę tekstu na wszystkich poziomach³⁵. „Bliżej tej książki do relacji typowo autobiograficznej niż do reportażu właśnie”³⁶ – sygnalizuje rozmyte pole genologiczne Bernadetta Darska. Te ustalenia trzeba czytać w porządku historycznym i przywołać opinie sprzed dekad, których autorzy postulowali dystans podmiotu mówiącego wobec faktów. „Rola reportera-narratora ogranicza się tylko do udostępnienia, przekazania informacji o faktach, bez prób formułowania sądów, ocen czy postulatów”³⁷ – stwierdziła Anna Nasalska. Tę samą prawdę wyznawał Melchior Wańkowicz: „Im mniej komentarzy i im więcej zaangażowania, tym lepiej”³⁸. Subiektywny charakter reportażu miał sygnować strukturę tekstu przefiltrowaną przez osobowość autora, jego sympatie i antypatie. To miał na myśli Kazimierz Wyka, nakładając na reportera funkcję wyrażania się „tylko w układzie skojarzeń, przypomnień, w bystrości dojrzenia spraw, które istnieją same, bez jego udziału”³⁹. Marek Miller

³⁵ K. Frukacz, *Między literackością a podmiotowością. Nowy wymiar „skażenia” polskiego reportażu (na przykładzie „Zapisków na biletach” Michała Olszewskiego)*, „Postscriptum Polonistyczne” 2013, nr 1, s. 153–166.

³⁶ B. Darska, *Tożsamość (E. Smechowski, „My, superimigranci”)*, Nowości książkowe. Blog Bernadetty Darskiej, 29.20.2018, <http://bernadettadarska.blogspot.com/2018/10/tozsamosc-e-smechowski-my-superimigranci.html> (dostęp 17.03.2023).

³⁷ A. Nasalska, *Problematyka twórczości reportażowej dwudziestolecia międzywojennego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne” 1971, nr 26, s. 164.

³⁸ M. Wańkowicz, *Prosto od krowy*, Warszawa 1965, s. 20.

³⁹ K. Wyka, *Pogranicze powieści*, Warszawa 1989, s. 73.

uzupełniał: „Tym więc, co wyodrębnia reportera, jest pierwiastek twórczego subiektywizmu połączonego z behawioralnym uczestnictwem”⁴⁰.

„Potraktować siebie jak bohatera reportażu, a ze swojego intymnego życia stworzyć fabułę non-fiction – to duża odwaga”⁴¹ – komplementował Roberta Rienta Mariusz Szczygieł, etykietując jego książkę *Świadek* interesującym nas terminem autoreportaż. Choć we współczesnym dyskursie krytycznoliterackim pojęcie zadomowiło się stosunkowo niedawno, to terminem tym posługiwano się już w międzywojniu dla określenia sprawozdań reportażyowych o wyraźnym pierwiastku autorskiej obecności⁴². Obecnie w przestrzeni teoriopoznawczej panuje spore zamieszanie w kwestii definicyjnej. I tak Inga Iwasiów pisze o „autobiografii reportażu” na marginesie prozy Izabeli Morskiej⁴³, a publicysta portalu Artinfo.pl, związanego z rynkiem sztuki, z dezynwolturą odnosi to pojęcie do efektów synergii wypowiedzi literackiej i sztuk wizualnych⁴⁴. Z kolei Adamczewska-Baranowska widzi w autoreportażu odmianę reportażu wcieleniowego, a Kinga Siewior, która rozpatruje polifonię elementów autobiograficznych i reportażyowych w tekstach Szczygła, forsuje termin reportaż intymny⁴⁵.

⁴⁰ M. Miller, *Reporterów sposób na życie*, Warszawa 1982, s. 28.

⁴¹ Robert Rient, *Świadek*, Warszawa 2015. Na temat książki zob. Wydawnictwo Dowody, *Rient Robert „Świadek”*, <https://dowody.com/ksiazka/robert-rient-swiadek/> (dostęp 28.03.2022).

⁴² Zob. H. Kuminek, *Literatura na antenie*, „Dziennik Bydgoski” 1938, nr 111 (15.05.1938), s. 8. Autor tym terminem określa reportaże z warsztatów literackich.

⁴³ I. Iwasiów, *Tylko garstka piszących ma przywilej skupienia się na sztuce*, „Gazeta Wyborcza. Duży Format”, 29.11.2021 (rzecz dotyczy– książki Izabeli Morskiej pt. *Znikanie*).

⁴⁴ „Bo te teksty są bardziej obrazami niż opowiadaniem, ich zdania zbudowane są raczej z poszczególnych kadrów niż ze słów, których sens sklejonny jest z pikseli, a nie z liter. Jak sama autorka mówi, są jedynie dokumentacją /dziennikiem matki-reporterki, osobistym komentarzem codziennych obrazów i zdarzeń, których nie da się sfotografować”. Pojęcie autoreportażu kojarzone jest w tym wypadku z takimi cechami, jak: fragmentaryczność, niepełność, ulotność. Zob. Artinfo.pl, nr 4/2009(89), <https://artinfo.pl/pl/publikacje/magazyny/arteon/kwiecien-20093/?syear=2005&page=36> (dostęp 20.11.2022).

⁴⁵ K. Siewior, *Ślimak, śrubeczka i śmierć. Reportaż intymny Mariusza Szczygła*, „Teksty Drugie” 2019, nr 6, s. 66–85.

Alternatywnie funkcjonują pojęcia reportażu wewnętrznego, subiektywnego i egzystencjalnego. Edyta Żyrek-Horodyska poetykę form autoreportażowych rozpatruje na przykładzie dokonań amerykańskiego Nowego Nowego Dziennikarstwa⁴⁶ i gdy szuka materiału z polskiego podwórka, wskazuje na reportaże Ilony Wiśniewskiej⁴⁷ oraz sagi reportażowe Moniki Sznajderman i Macieja Zaremby Bielawskiego, które to „wpisują się w nurt popularnych obecnie narracji autoreportażowych, zrywających z odpersonalizowanym, obiektywizującym tonem na rzecz opowieści silnie spersonalizowanych, eksponujących wrażliwość reporterskiego spojrzenia, jego zaangażowanie w temat, którego wyrazem jest wysoce intymistyczny styl wypowiedzi”⁴⁸. W tym miejscu przyjmijmy, że pod pojęciem autoreportażu rozumieć będziemy formy reportażowe o bardzo wyraźnym „ja” autobiograficznym, w których najbardziej oczywista w reportażu narracja allotropiczna zastąpiona jest przez narrację autotropiczną. Jak pisze Żyrek-Horodyska, żywioł autobiograficzny rygoryzuje percepcję tekstu na dwóch poziomach: jako zapis konkretnego doświadczenia uwiarygadnia tekst oraz redukuje dystans między odbiorcą a wydarzeniem⁴⁹. Narracja autotropiczna zbliża prozę Smechowski do dokumentarnej powieści autobiograficznej. Za związkami z reportażem przemawia uwrażliwienie na szczegól socjalny i kulturowy oraz występowanie w interesie społecznym.

WYZWANIA PODMIOTU

Bernadetta Darska na marginesie refleksji o biografii Marii Jaremy piłała: „Bywa również tak, że reporter, chcąc opowiedzieć o jakimś problemie lub doświadczeniu, posiłkuje się autobiografią, czyniąc z własnego

⁴⁶ E. Żyrek-Horodyska, „Wszystko za Everest” Jona Krakauera w kontekście głównych założeń Nowego Nowego Dziennikarstwa, „Media. Biznes. Kultura” 2021, nr 1, s. 51–65.

⁴⁷ E. Żyrek-Horodyska, *Ta Inna. Ślady kobiecego „Ja” w reportażach Ilony Wiśniewskiej*, „Media – Kultura – Społeczeństwo” 2019, nr 14, s. 27–41.

⁴⁸ E. Żyrek-Horodyska, *Reportażowa saga rodzinna. Fuzja gatunków i dziennikarska archiwistyka*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2019, nr 4, s. 133–148.

⁴⁹ E. Żyrek-Horodyska, *Ta Inna...*, op. cit., s. 28.

życia metaforę czegoś większego”⁵⁰. Darska ma na myśli uniwersalizację doświadczenia biograficznego i z takim projektem mamy do czynienia u Smechowski. Autorka portretuje prywatność na szerszym tle: rodzinnym (status córki, a potem matki), zawodowym (habitus uczennicy/dziennikarki), generacyjnym (roczniki osiemdziesiąte), lingwistycznym i kulturowo-społecznym (zbiorowość polskich imigrantów w Niemczech), ontologicznym (migracja jako doświadczenie uniwersalne). W prozie Smechowski do głosu dochodzi prywatne „ja” i wspólnotowe „my” kategoryzowane w obszarze określonych zbiorowości (narodowej, rodzinnej, generacyjnej, imigranckiej). Zaimek „my” – wyeksponowany w sferze tytularnej (*My, super imigranci*) – jest manifestacją i prowokacją. Smechowski, odwołując się do tytułu pracy Petera Loewa *Wir Unsichtbaren*⁵¹, dokonuje *coming outu*, jak to określa Brygida Helbig-Mischewski⁵². Komunikuje wyjście ze sfery niewidzialności, stwarza siebie jako podmiot. „My” Smechowski jest produktem rozpisanej na lata pracy tożsamościowej podmiotu. „My” jest tożsamościotwórcze, ale i podważone. Wszak obserwujemy moment, w którym bohaterka demonstracyjnie uwalnia się z pęt wspólnot i definicji wspólnotowych: wyprowadza się z domu rodzinnego i odrzuca praktykowane w rodzinie wyparcia migracyjnego backgroundu. Ale na tym nie koniec: bohaterka wraca do znaczeń wspólnotowych i tożsamościotwórczych, jednak na innych już warunkach. Te skomplikowane, wielopiętrowe i labilne (de)konstrukcje sygnuje tytuł jednej z części monografii zbiorowej *Poetyka migracji: Między, czyli tam, z powrotem i dalej*⁵³. Tekst Smechowski jest właśnie tym „dalej”, które daje się czytać nie tylko geograficznie. Zaimek „my” ma także swój wymiar warsztatowy: wszak narracja reportażowa prowadzona jest zwykle

⁵⁰ B. Darska, *Pretekstem Jeremiańka. O biografii, reportażu biograficznym i nie tylko*, „Przegląd Teatralny” 2020, nr 3, s. 204.

⁵¹ Wydanie polskie: P.O. Loew, *My niewidzialni. Historia Polaków w Niemczech*, przeł. J. Górny, Warszawa 2017.

⁵² B. Helbig-Mischewski, „*Ich komme aus Polen*“. *Migranten-Literatur als coming out. Emilia Smechowskis „Wir Strebermigranten” vor dem Hintergrund der Prosa anderer polnischer Migranten in Deutschland*, „Transfer. Reception Studies” 2019, Bd. 4, s. 123–135.

⁵³ *Poetyka migracji. Doświadczenie granic w literaturze polskiej przełomu XX i XXI wieku*, red. P. Czaplński, R. Makarska, M. Tomczok, Katowice 2013.

w pierwszej osobie liczby pojedynczej. Zaimek osobowy w liczbie mnogiej uniwersalizuje doświadczenie.

Podmiot mówiący jest umocowany w „tu i teraz” (młoda kobieta, dziennikarka), ale zorientowany jest na rekonstrukcję wczoraj (dzieciństwo, dorastanie, procedury emancypacyjne). Przywołuje minione wydarzenia (związane z emigracją, imigracją, asymilacją i de-asymilacją), rekonstruuje towarzyszące im reakcje i opatruje je komentarzem wyrosłym na gruncie dzisiejszej wiedzy. Reprezentująca generację postmigracyjną Smechowski doskonale zna narracje pokolenia rodziców-migrantów i na tym doświadczeniu nadpisuje rozpoznania własnej kondycji. Te aprioryzują figurę „pomiędzy”, przechylają się w stronę tożsamości labilnej, nomadycznej⁵⁴. Autorka patrzy na minione okiem zaangażowanego wspominającego (postawa autobiograficzna), ale także okiem zdystansowanego badacza bądź dziennikarza przeprowadzającego *research* (postawa reportażowa). Eliza Szymańska uważa, że w profilowaniu identyfikacji podmiotu to napięcie między perspektywą wewnętrzną a zewnętrzną jest ważniejsze niż rozróżnienie między elementami polskiej czy niemieckiej tożsamości⁵⁵. Biografia Smechowski może być materiałem analitycznym do refleksji o zacięciu socjologicznym, politologicznym, kulturowym. Małgorzata Zduniak-Wiktorowicz podkreśla zalety tej kontekstualizacji i rozpatruje je w kontekście wyzwań etycznych humanistyki zaangażowanej⁵⁶.

Jedno z najważniejszych pytań organizujących warsztat pracy nad książką musiało dotyczyć wyboru perspektywy nadawczej. Jak opowiadać? – Skazać się na dystans czy zaangażowanie, mówić ściszym głosem, intymnie czy dążyć do generalizacji? Smechowski niczym wytrawny pre-digidator bada możliwości każdej z postaw. Pożądany efekt ambiwalencji

⁵⁴ H.-Ch. Trepte, *W poszukiwaniu „innej” wolności. Opcja emigracyjna, czyli nowoczesny nomadyzm?*, w: *Opcja niemiecka. O problemach z tożsamością i historią w literaturze polskiej i niemieckiej po 1989 roku*, red. W. Browarny, M. Wolting, Kraków 2014, s. 179–195.

⁵⁵ E. Szymańska, „Nowi Niemcy” (?) – refleksje o byciu migrantem w twórczości autorek o polskich korzeniach, „Transfer. Reception Studies” 2019, t. 4, s. 117.

⁵⁶ M. Zduniak-Wiktorowicz, *O systemach wartości, zaangażowaniu i objaśnianiu Niemcom kryzysowej Polski przez polsko-niemieckie pisarki z Berlina: Brygidę Helbig-Mischewski i Emilię Smechowski*, „Porównania” 2021, nr 3, s. 265.

najsugestywniej pokazuje, gdy przywołuje krzywdzące etnostereotypy i dowcipy o Polakach, które dziwią, bołą, budzą protest. Zauważmy jednak, że narracja Smechowski nie ma charakteru wiktyimizacyjnego, nie jest katalogiem doświadczeń dyskryminacyjnych, ksenofobicznych wobec nastolatki z tłem migracyjnym, a opisy strategii represyjnych i nieinkluzywnych nie są celem samym w sobie tej prozy, a raczej wskazują na konieczność przepracowania problemu przez podmiot migracyjny i zbiorowość kraju przyjmującego. Zaproponowana przez Smechowski figura bohatera z tłem migracyjnym odbiega od habitusu subalterna, który – jak pisała Dorota Kołodziejczyk – „z jednej strony wydaje się wykluczony z obiegu znaczeń, a z drugiej, budując swoją narrację w »zaklętych rewirach« przestrzeni podrzędnych, wprowadza do obiegu literackiego ważny głos krytyczny”⁵⁷.

Mocnym atutem tej perspektywy dyskursywnej jest status autorki jako dziennikarki obywatelskiej, osoby zaangażowanej w rzeczywistość społeczną Niemiec, na co dzień obserwującej postmigracyjny background współczesnego Berlina. Migrancka tożsamość staje się znakiem firmowym jej dziennikarskich eksploracji. Wraz z koleżanką ze studiów (także Polką, do tej pory niewidzialną, doświadczoną przesiedleniem, zmianą imienia, traumami wejścia w obcą kulturę, zmagającą się z poczuciem obcości i niedopasowania) zakładają dziennikarski tandem, który już w nazwie definiuje ich pozycję w świecie: „Owski” i „Owski”. To manifest, poczucie mocy, sprawczości. Smechowski odnotowuje niechęć współczesnych polskich środowisk przesiedleńczych w Niemczech wobec współczesnej migracji i szuka przyczyn tego, że „zaszyli się w swoim strachu obcych, którzy nie są przyzwyczajeni do innych obcych”⁵⁸. Trzeba przyznać, że autorka zrobiła rzetelny *research*, a jej uwagi o dziejach emigracji polskiej do Niemiec, o imigracji jako projekcie politycznym, o etnostereotypach i dziedziczeniu kompleksów „dziadka w Wehrmachcie”, dynamice niemieckiej polityki asymilacyjnej, o wyczuleniu na metajęzyk („czy masz już owczarka niemieckiego”⁵⁹), roli Kościoła katolickiego w życiu polskiej społeczności przesiedleńczej – każą widzieć w tych partiach bogaty poznawczo reportaż problemowy.

⁵⁷ D. Kołodziejczyk, *W poszukiwaniu migracyjnego pisania. Kosmopolityka pewnego przypadku literackiego na Wyspach*, „Teksty Drugie” 2016, nr 3, s. 118.

⁵⁸ E. Smechowski, *My, super imigranci*, s. 123.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 37.

Bardzo ciekawe są te partie książki, w których autorka wyłapuje paralele między swoim prywatnym przeżyciem migracji a doświadczeniem współczesnych uchodźców. *Nolens volens* Smechowski pisze traktat o uniwersalności figury migranta. „Wszyscy jesteśmy bieżąciami” – mogłaby powtórzyć Smechowski za Adamem Krzemińskim⁶⁰. Autorka objaśnia konteksty ucieczki swojej rodziny z Polski w latach osiemdziesiątych XX wieku, odwołując się do losów Syryjczyków, którzy dziś na pontonach forsują wody Morza Śródziemnego. Na przykład odkrywa, że budynki służące za przejściowe mieszkania przesiedleńcom z Polski u schyłku XX wieku dają schronienie współczesnym migrantom. Jako dziennikarka ze zdumieniem stwierdza również, że zadaje uchodźcom te same pytania, na które odpowiadała trzydzieści lat temu jej rodzice, występujący wówczas w roli petentów aspirujących do stania się obywatelami niemieckiego państwa. Te zabiegi perswazyjne (konstrukcyjne i retoryczne) mają przekonać czytelnika, że doświadczenie migranckie – mimo że za każdym razem indywidualnie przeżyte – nie jest unikatowe. Przeciwnie: jest nieznośnie powtarzalne, ma przewidywalną procesualność i dynamikę. To ten sam mechanizm, który kazał Ryszardowi Kapuścińskiemu rozpoznawać powtarzalność schematu rewolucji rozgrywających się w różnych sceneriach globu (*Wojna futbolowa*), a Karolinie Sulej odkrywać mechanizm systemu eksterminacji więźniów w różnych obozach zagłady i obozach śmierci (*Rzeczy osobiste. Opowieść o ubraniach w obozach koncentracyjnych i zagłady*).

Smechowski uzyskuje efekt perswazyjny na dwóch wzajemnie uzupełniających się poziomach. Tłumaczy Niemcom, Polakom, Europie doświadczenie późnych przesiedleńców; pokazuje, co legło u podstaw deklaracji tożsamościowych tysięcy rodzin Smechowskich ze Śląska, z Mazur i Pomorza; portretuje tło migracyjne zglobalizowanego świata i polaryzacje tożsamości współczesnych podmiotów. Pokazuje, że lekcje z wczoraj mogą pomóc w wypracowaniu empatii wobec dzisiejszych migrantów, mogą przysłużyć się promowaniu idei wspólnotowości, szacunku do Innego, tworzenia kultury partycypacji. Ważny jest fakt, że książka Smechowski wyrasta z jej rozmów z ojcem, który po rozwodzie zamieszkał na terytorium byłego NRD, w miejscu, którym jako polski przesiedleńca do RFN pogardzał. Także

⁶⁰ A. Krzemiński, *Wszyscy jesteśmy bieżąciami*, „Polityka” 2015, nr 30, s. 56–59.

dla niego rozmowy z córką mają charakter wyzwolenia. Wycofuje się z praktykowanej przez lata ortodoksji dążenia do bycia „Niemcem w wersji turbo”⁶¹; przestaje wstydzic się swojego pochodzenia, docenia komfort posługiwania się językiem ojczystym, który daje poczucie bezpieczeństwa i przyzwolenie na błędy językowe.

Autobiograficzne pokłady tekstu Smechowski wyposażają narrację w rozdrżane emocje opisujące dzieciństwo i rebelię nastolatki. Dochodzi do głosu pamięć autobiograficzna, określana przez Marię Czempkę-Wewiórę typem pamięci dotyczącym historii indywidualnej podmiotu i kumulującym wspomnienia mające wartość emocjonalną⁶². Otrzymujemy obraz dynamiczny, niewolny od zniekształceń i zmatowień warunkowanych pracą pamięci i stresem. Autorka tłumaczy swoje dawne wybory, koryguje sądy, zdumiewa się własną naiwnością. „Wspomnienia są perfidne. Lubią nas zwodzić, a gdy jesteśmy nie dość uważni, opowiadają nieprawdziwą historię”⁶³ – prowokuje czytelnika Smechowski. Z jednej strony pakt faktograficzny, który zobowiązuje reportera do prezentacji weryfikowalnego wycinka rzeczywistości zdaje się więc być podważony. Z drugiej jednak strony jest prawdziwy w sferze rejestrowanych emocji. By je uwiarygodnić, Smechowski sięga po *preasens historicum*, czerpie ze słownika nastolatki przeżywającej młodzieńczy bunt w okolicach Milenium. „Wiem, że to nie może być prawda, ale w moich wspomnieniach tak to wygląda”⁶⁴ – wyznaje w pierwszym zdaniu książki autorka.

Przemysław Czapliński pisał, że literatura (tu reportaż) może być z jednej strony wyrazem doświadczenia migracyjnego, z drugiej – czynnikiem kreującym to doświadczenie. „[K]luczowe dla poetyki migracji wydają się wzajemne wpływy ruchu ciał w przestrzeni i ruchu języka, przemieszczania się ludzi i przesuwania pisma”⁶⁵. Dynamika przesunięć, transferów i transformacji funkcjonuje w prozie Smechowski nie tylko w sferze geografii,

⁶¹ E. Smechowski, op. cit., s. 123.

⁶² M. Czempka-Wewióra, *Pamięć autobiograficzna jako podstawa kształtowania tożsamości na przykładach ze współczesnej literatury autobiograficznej*, „Świat i Słowo” 2011, nr 2, s. 55–66.

⁶³ E. Smechowski, op. cit., s. 12.

⁶⁴ Ibidem, s. 7.

⁶⁵ P. Czapliński, *Kontury mobilności*, w: *Poetyka migracji...*, op. cit., s. 10.

ale i autoidentyfikacji podmiotu. To portret wyrastający *in statu nascendi*, zarejestrowany z całą jego fascynującą dramaturgią. Wiedza podmiotu o własnej tożsamości „jest rezultatem autokreatywnej sztuki opowieści; podmiotowa esencja okazuje się narratywizacją egzystencjalnych doświadczeń jednostki oraz efektem negocjacji jej widzenia siebie w toku społecznej, zmediatyzowanej znakowo, interakcji z innymi”⁶⁶.

Tekstowy zapis sytuacji autobiograficznej szczególną uwagę przypisuje punktom zwrotnym biografii. „W każdej biografii imigranta dochodziło do przełomu. I ten przełom chciałam teraz zademonstrować”⁶⁷ – pisała Smechowski. W jej książce najważniejsze są trzy momenty zwrotne: 1. wyjazd z Polski i wejście w obce kulturowo i językowo środowisko Berlina; 2. zerwanie relacji rodzinnych; 3. ukonstytuowanie się nowej tożsamości. Te momenty są silnie wyodrębnione kompozycyjnie. Książkę otwiera sytuacja odejścia z domu rodziców; jej fabularne zamknięcie to wizyta w Polsce będąca kamieniem milowym w procesie komponowania nowej tożsamości, de-asymilacji – jak mówi autorka. Wcześniej jest jeszcze wizyta we Włoszech, gdzie w innym języku (nie polskim, nie niemieckim) dochodzi do autorefleksji tożsamościowej.

Zygmunt Bauman, definiując Obcego, pisał, że nie jest on „ani krajanem, ani cudzoziemcem, lub, raczej – co wprawia w większe jeszcze zakłopotanie – jest, lub w każdym razie może być [...] oboma naraz”⁶⁸. Smechowski wystawia wysoki rachunek pierwszemu pokoleniu imigrantów, które za wszelką cenę próbowało przestać być Obcym, wtopić się w niemieckie społeczeństwo, zniknąć. Niezwykle sugestywne są sceny opisujące, jak inteligentne małżeństwo lekarzy uczy się języka niemieckiego i niemieckiego stylu życia z kolorowych tabloidów, jak bolesne jest milczenie w autobusach, w strachu, by akcentem nie zdradzić się innością⁶⁹. Smechowski udowadnia, że rewolta drugiego pokolenia jest zorientowana na zamaniestowanie od-

⁶⁶ R. Nycz, *Literatura nowoczesna: cztery dyskursy (tezy)*, „Teksty Drugie” 2002, nr 4, s. 47.

⁶⁷ E. Smechowski, op. cit., s. 182.

⁶⁸ Z. Bauman, *Etyka nowoczesna*, przeł. J. Bauman, J. Tokarska-Bakir, Warszawa 1996, s. 206.

⁶⁹ Reporterskie spostrzeżenia potwierdzają ustalenia badaczy przeprowadzających badania empiryczne wśród środowiska wysiedleńców lat osiemdziesiątych. J. Schmidt,

rębności. Różnice – niegdyś wstydliwie maskowane – teraz stają się wartością. Jest to więc zamach na wartości i styl życia pokolenia rodziców. „Kryzys wieku dorastania potęgowany jest zderzeniem postaw nabytych w domu rodzinnym z wartościami dominującymi w nowym kraju”⁷⁰ – potwierdza Katarzyna Karwowska. Słowa Smechowski uderzają w chłód domowych relacji, w dyscyplinę budowaną na przemocy, w dążenie do perfekcji, kulturę konsumpcji, w pogoń za sukcesem uszytym na miarę imaginarium pism mainstreamowych, w feudalną strukturę rodziny, w której dzieciom nie przyznaje się prawa głosu.

I właśnie o ten głos („pakiet emancypacyjny”) walczy bohaterka. Książka jest tym głosem. W dzieciństwie i w okresie dorastania ich głosem był śpiew – zapewne podświadomie definiowany jako narracja ostentacyjnie różna od akceptowanych przez rodziców figur egzystencjalnej aktywności (kariera artystyczna *versus* habitus lekarza). Jeszcze wcześniej był śmiech kompulsywny, zaraźliwy, rozładowujący emocje. To *katharsis* i rodzaj rodzinnego szyfru: Śmiechowscy to ci, którzy lubią się śmiać. Socjolog kultury Kazimierz Żygulski dowodził, że śmiech integruje („wspólnota śmiechu”), ale ważne jest też, że wyrasta z pewnej wspólnoty (rodzina)⁷¹. Innym rodzajem kontrdyskursu w portretowanej biografii bohaterki jest wybór kierunku studiów (akademia artystyczna) i praca dziennikarska. Oba te habitusy mają potencję artykulacji nieposłuszeństwa wobec reguł uporządkowanego świata (reguły reżimu domowego, ład społeczno-kulturowy). Smechowski buduje paralelizm, w którym pytanie pierwszego pokolenia migrantów: „Jak to robią Niemcy?” konfrontuje z pytaniem ich dzieci: „Jak to robią rodzice?”. I o ile w pierwszym przypadku chodziło o poetykę mimikry, w drugim – chodzi o logikę negacji. „Rodzice stali się w moim życiu kompasem na odwrót”⁷² – mówi bohaterka.

„Wysiedleńcy” między Polską a Niemcami, w: *Być Polakiem w Niemczech*, red. A. Wolff-Powęska, E. Schulz, Poznań, 2000, s. 345–368.

⁷⁰ K. Karwowska, „Wypędzeni do raju”. *Portret własny późnych przesiedleńców z Polski w literaturze polskiej w Niemczech*, Warszawa 2016, s. 195.

⁷¹ K. Żygulski, *Wspólnota śmiechu. Studium socjologiczne komizmu*, Warszawa 1985.

⁷² E. Smechowski, op. cit., s. 173.

Kultura sukcesu orientująca życie rodziców okazała się toksyczna, została przypieczętowana ich rozwodem, rozpadem więzi, szeregiem nieprzepracowanych traum. Na gruzach tamtych wartości bohaterka wznosi własne konstrukcje tożsamościowe. Poznaje atuty bycia beneficjentem sytuacji uczestnictwa w wielu kulturach, z radością konstatuje fakt wspólnotowości doświadczeń egzulanckich (np. Ukraińców w Polsce i Polaków w Niemczech). Znajduje to potwierdzenie w ustaleniach socjologów podkreślających, że dla dzieci późnych przesiedleńców bycie w dwóch kulturach jest doświadczeniem naturalnym, a definicje tożsamościowe oparte na kategoriach narodowych przegrywają z kategoriami ponadnarodowymi, takimi jak Europejczyk/Europejka⁷³. „Nie byłam ani »nową Niemką«, ani »dawną Polką«, dlaczego miałam się zmuszać do podjęcia decyzji?»⁷⁴ – pyta siebie reporterka i kontynuuje: „zaczęłam tańczyć między kulturami, raz posługując się jedną, raz drugą tożsamością, zdejmowałam czapkę niewidkę i znów ją zakładałam, zależnie od tego, co mi bardziej pasowało”⁷⁵. Bohaterka tej prozy mogłaby powtórzyć za Karolem Sauerlandem – polskim germanistą urodzonym w Moskwie: „nie jestem ani migrantem, ani emigrantem, jestem obywatelem”⁷⁶. Z tej właśnie pozycji mówi do nas Smechowski.

Klamrą tekstu jest scena rozgrywająca się w drugiej dekadzie XXI wieku w Wejherowie – rodzinnym mieście autorki. Jej kilkuletnia córka mówi w tramwaju językiem będącym mieszanką słów polskich i niemieckich. Obserwujące scenę Polki doceniają wysiłek matki dla bilingwalnego wychowania dziecka. Córka Smechowski chodzi w Berlinie do wielonarodowego przedszkola, gdzie dzieci w sposób naturalny posługują się wieloma językami. Ale przywołane zdarzenie miało miejsce w Polsce. W wolnej Polsce, w Europie Środkowej początku XXI wieku język ma charakter inkluzywny – mówi nam Smechowski. Badacze z pewnym sceptycyzmem przyglądają się optymizmowi autorki w zakresie hybrydycznej tożsamości

⁷³ M. Tomaszewska, *Identyfikacja narodowa młodych „późnych wysiedleńców” z Polski w Niemczech*, „Przegląd Zachodni” 2006, nr 2, s. 189–210.

⁷⁴ E. Smechowski, op. cit., s. 198.

⁷⁵ Ibidem, s. 192.

⁷⁶ Słowa Karola Sauerlanda wypowiedziane w Olsztynie 25 października 2022 roku podczas spotkania z publicznością w ramach Festiwalu Mendelsohna zorganizowanego przez Wspólnotę Kulturową Borussia.

współczesnej Europy. Badająca szerszy kontekst młodej literatury autorów z polskimi korzeniami w Niemczech Eliza Szymańska konstatuje:

O ile jednak samookreślenie migrantów zmierza w kierunku tożsamości, które nazywamy płynnymi, hybrydycznymi czy transkulturowymi, pozostaje ona ciągle jeszcze w sprzeczności z wizerunkiem zewnętrznym, w którym dominuje wyraźny podział według schematu swój–obcy, konstytuującego wzajemne relacje między „starymi” a „nowymi” Niemcami. Pożądana zatem ze strony migrantów inkluzja znajduje się często w sprzeczności z narzuconą z zewnątrz ekskluzją⁷⁷.

W narracji Smechowski pobrzmiewają dobrze znane tropy dyskursu polsko-niemieckiego ukształtowane w czasach zaborów, wzmocnione doświadczeniem wojenno-okupacyjnym, a potem retoryką zimnowojenną, co zilustrował z finezją w *Krótkiej historii pewnego żartu* Stefan Chwin, ale jest to jedynie daleki pogłos. W postawie młodej kobiety nie ma już w lęku przed zdefiniowaniem różnicy (kulturowej, etnicznej, lingwistycznej). Jest świadomość podmiotowości, umiejętność korzystania z praw demokracji i kultura prowokacji. Gdy w berlińskim autobusie bohaterka słyszy narzekania na niemiecką politykę migracyjną, bezbłędną niemczyzną definiuje się głośno jako cudzoziemka. Smechowski rozmyśla o bilingwizmie, o polityce historycznej uprawianej w podręcznikach szkolnych i w kulturze popularnej, o etnostereotypach, o dowcipach i kompleksach. Walczy o obecność języka polskiego w przestrzeni publicznej Berlina i dostrzega wkład, jaki wnieśli Polacy w zbudowanie w stolicy Niemiec wielokulturowego tygla współczesnej Europy. Ten ambitny cel osiąga za sprawą narracji reportersko-autobiograficznej, która jest jednym z wielu projektów na temat etnostereotypów wobec Polaków i Niemców, także tych kreślonych żartobliwą kreską przez Steffena Möllera (*Viva Polonia. Als deutscher Gastarbeiter in Polen*)⁷⁸ i autorów szkiców Klubu Polskich Nieudaczników, o których Smechowski oczywiście wspomina. Trudno się nie zgodzić z Małgorzatą Zduniak-Wiktorowicz, że wielkim atutem prozy postmigracyjnej Emilii Smechowski (badaczka pisała o *Rückkehr nach Polen*, ale to spostrzeżenie

⁷⁷ E. Szymańska, „Nowi Niemcy” (?)..., op. cit., s. 117.

⁷⁸ S. Möller, *Viva Polonia. Als deutscher Gastarbeiter in Polen*, Scherz, Frankfurt am Main 2008.

można odnieść i do interesującej nas pozycji) jest miraż „polityczności z prywatnością, nieprzefiltrowan[ym] przez fikcję literacką”⁷⁹.

WNIOSKI

Autobiograficzność i hybrydyczność to cechy charakterystyczne dla literatury migracyjnej. W sensie genologicznym proza Smechowski jest przykładem autoreportażu zbliżonym do opowieści reportażowej, którą cechuje nieco luźniejsza forma i wielka paleta środków stylistycznych. Połączenie perspektywy reportażowej i autobiograficznej wzbogaca tekst na płaszczyźnie afektywnej. W 2019 roku Smechowski wydała kolejny reportaż oparty na doświadczeniu autobiograficznym (*Rückkehr nach Polen. Expeditionen in mein Heimatland*; pol. *Powrót do Polski. Ekspedycja do kraju rodzinnego*), co stawia ważne pytanie o to, czy autorka będzie umiała uwolnić się od tej autobiograficznej perspektywy, która z czasem może stać się balastem i ograniczeniem.

Pytanie postawione na marginesie prowadzonych tu refleksji dotyczyło tego, czy i w jaki sposób tekst Smechowski pozwala wpisać się w logikę ciągłości i następstw polskich transferów do Niemiec drugiej połowy XX wieku? Badający temat korespondencji emigracji pojałtańskiej i emigracji lat osiemdziesiątych XX wieku Waław Lewandowski zgromadził dowody zaprzeczające analogiom⁸⁰. Analizowana proza potwierdza słuszność obserwacji badacza. Proza reportażowa Emilii Smechowski, konceptualizująca doświadczenie późnych przesiedleńców i pisana z perspektywy drugiego pokolenia, nie jest kontynuacją wzorów opowieści o wyjazdach z Polski do Niemiec pisanych ręką pokolenia rodziców⁸¹. To opowieść o innym

⁷⁹ M. Zduniak-Wiktorowicz, *O systemach wartości...*, op. cit., s. 261.

⁸⁰ W. Lewandowski, *Polska emigracja pojałtańska a migracja lat osiemdziesiątych. Rozważania terminologiczne*, w: *Poetyka migracji. Doświadczenie granic w literaturze*, op. cit., s. 45–52.

⁸¹ Widać to na poziomie konstrukcyjnym i poznawczym. Motywy podróży i drogi nie stanowią istotnego elementu konstrukcyjnego warstwy fabularnej i argumentacyjnej, co było właściwe dla reportażu sprzed 1989 roku. W badanych tekstach podróż nie jest zwykle rozpoznawana jako proces poznawczy i czynność refleksyjna. Semiotycy mówią, że przestrzeń drogi jest zorganizowana linearnie, a przez potencję ruchu, który może na drodze zaistnieć, kategoria ta ma także wymiar czasowy, jak pisała Janina

bohaterze, o innym kraju przyjmującym, o innych wartościach. Tamte były relacjami opuszczenia i straty, niedopasowania i deprivacji. Opisywały drogę do transparentności i cenę, jaką trzeba było za tę niewidzialność zapłacić. Narracja Smechowski pokazuje przezwyciężenie tych mechanizmów.

Smechowski opowiada o świecie transferów, dowolności i przymusu ruchu, o rozmyciu się silnych w XX wieku tożsamości narodowych i ekspresji nowych tożsamości (konstrukty ponadetniczne, tożsamości hybrydyczne, „trzecia przestrzeń” w znaczeniu Homi Bhabhy)⁸². Opowiadając o niemieckich obywatelach, będących migrantami z Polski, Smechowski poddała ten temat pod namysł czytelnika, uczyniła go widzianym i dyskusyjnym. Autorka pokazała też ewolucję tradycyjnych poetyk reprezentacji doświadczenia emigracyjnego, tak silnie obecnych w polskim piśmiennictwie już choćby z racji znaczenia *Ksiąg narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego* Adama Mickiewicza. Polacy i Niemcy – skazani na sąsiedztwo – muszą wypracować strategię radzenia sobie z tym, co ich łączy i dzieli. Łączy i dzieli zarówno tam – w Niemczech, jak i tu – w Polsce. Postulowane w dyskursie naukowym „wspólne dziedzictwo”, wpisane w biografie dawnych i nowych gospodarzy ziem włączonych do Polski w 1945 roku, wciąż jest płaszczyzną sporów i jest opatrywane znakiem zapytania⁸³. Refleksje nad polsko-niemieckimi miejscami pamięci⁸⁴ są wywoływane przez emocje. Miejsca te na przestrzeni wieków były instrumentalizowane dla realizacji różnych polityk tożsamościowych. Smechowski podgląda zapisy historii drugiego stopnia i przywołuje narracje kultur pamięci obu narodów. Jej proza to ważny głos na drodze do poznania siebie nawzajem i zrozumienia.

Abramowska (*Peregrynacja*, w: *Przestrzeń i literatura*, red. M. Głowiński, A. Okopień-Sławińska, Wrocław 1978, s. 125). Reportaże opisujące poakcesyjne transfery Polaków to „wyjazdy z” (Polski, beznadziei, szarości), a nie – jak było przed 1989 rokiem – „wyjazdy do” (Niemiec, perspektyw i ekonomicznego dobrobytu).

⁸² H.K. Bhabha, *Miejsca kultury*, przeł. T. Dobrogoszcz, Kraków, 2010.

⁸³ *Wspólne dziedzictwo? Ze studiów nad stosunkiem do spuścizny kulturowej na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, red. Z. Mazur, Poznań 2000; *Wokół niemieckiego dziedzictwa kulturowego na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, red. Z. Mazur, Poznań 1997.

⁸⁴ *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, t. 1: *Wspólne/Oddzielne*, red. R. Traba, H.H. Hahn, Warszawa 2015. Zob. także tomy następne.

Bibliografia

- Adamcowska-Baranowska Izabella, *Łże-reportaże i prawdziwe fikcje. Powieść dziennikarska i reportaż w czasie postprawdy i zwrotu performatywnego*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2020.
- Bauer Zbigniew, *Gatunki dziennikarskie*, w: *Dziennikarstwo i świat mediów*, red. Z. Bauer, E. Chudziński, Universitas, Kraków 2010.
- Bauman Zygmunt, *Etyka ponowoczesna*, przeł. J. Bauman, J. Tokarska-Bakir, PWN, Warszawa 1996.
- Bhabha Homi K., *Miejsca kultury*, przeł. T. Dobrogoszcz, Wydawnictwo UJ, Kraków 2010.
- Czapliński Przemysław, *Kontury mobilności*, w: *Poetyka migracji. Doświadczenie granic w literaturze polskiej przełomu XX i XXI wieku*, red. P. Czapliński, R. Makarska, M. Tomczok, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2013.
- Czempka-Wewióra Maria, *Pamięć autobiograficzna jako podstawa kształtowania tożsamości na przykładach ze współczesnej literatury autobiograficznej*, „Świat i słowo” 2011, nr 2.
- Czermińska Małgorzata, *Autobiograficzny trójkąt: świadectwo, wyzwanie, wyznanie*, Universitas, Kraków 2000.
- Czermińska Małgorzata, Kołodziejczyk Dorota, Madejski Jerzy, Iwasiów Inga, Iwasiów Sławomir, *Auto/biograficzne pęknięcie. Fragmenty dyskusji panelowej „Autobiografia na pograniczu gatunku i doświadczenia”*, „Autobiografia. Literatura. Kultura. Media” 2015, nr 2.
- Darska Bernadetta, *Pretekstem Jeremianka. O biografii, reportażu biograficznym i nie tylko*, „Przegląd Teatralny” 2020, nr 3.
- Dąbrowski Mieczysław, *Międzytekst. Literatura między kulturami narodowymi*, „Porównania” 2013, nr 13.
- Dzięglewski Mariusz, *Společne i kulturowe skutki migracji poakcesyjnej na łamach tygodników opinii w latach 2004–2012*, „Studia Migracyjne. Przegląd Polonijny” 2013, z. 3.
- Frukacz Katarzyna, *Autor (w) reportażu. Personalizacja tekstu reporterskiego w dobie mediamorfozy*, w: *Trzydzieści. Polska w reportażu. Reportaż w Polsce po 1989 roku*, red. E. Pawlak-Hejno, M. Piechota, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2020.
- Frukacz Katarzyna, *Między literackością a podmiotowością. Nowy wymiar „skazienia” polskiego reportażu (na przykładzie „Zapisków na biletach” Michała Olszewskiego)*, „Postscriptum Polonistyczne” 2013, nr 1.
- Glensk Urszula, *„Nie jestem neutralny – o obecności autora w prozie reportażowej*, w: *Trzydzieści. Polska w reportażu. Reportaż w Polsce po 1989 roku*, red. E. Pawlak-Hejno, M. Piechota, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2020.
- Helbig-Mischewski Brygida, *„Ich komme aus Polen“. Migranten-Literatur als coming out. Emilia Smechowskis „Wir Strebermigranten” vor dem Hintergrund der Prosa anderer polnischer Migranten in Deutschland*, „Transfer. Reception Studies” 2019, t. 4.

- Iwasiów Inga, *Tylko garstka piszących ma przywilej skupienia się na sztuce*, „Gazeta Wyborcza. Duży Format”, 29.11.2021.
- Karwowska Katarzyna, „Wypędzeni do raję”. *Portret własny późnych przesiedleńców z Polski w literaturze polskiej w Niemczech*, Wydawnictwo UW, Warszawa 2016.
- Kołodziejczyk Dorota, *W poszukiwaniu migracyjnego pisania. Kosmopolityka pewnego przypadku literackiego na Wyspach*, „Teksty Drugie” 2016, nr 3.
- Krzemiński Adam, *Wszyscy jesteście bieżąciami*, „Polityka” 2015, nr 30.
- Kuminek Henryk, *Literatura na antenie*, „Dziennik Bydgoski” 1938, nr 111.
- Lejeune Philippe, *Wariacje na temat pewnego paktu. O autobiografii (wybór tekstów)*, red. R. Lubas-Bartoszyńska, przeł. W. Grajewski i in., Universitas, Kraków 2001.
- Lewandowski Waław, *Polska emigracja pojaltańska a migracja lat osiemdziesiątych. Rozważania terminologiczne*, w: *Poetyka migracji. Doświadczenie granic w literaturze polskiej przełomu XX i XXI wieku*, red. P. Czapliński, R. Makarska, M. Tomczok, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2013.
- Mazur Zbigniew (red.), *Wokół niemieckiego dziedzictwa kulturowego na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, Instytut Zachodni, Poznań 1997.
- Mazur Zbigniew (red.), *Wspólne dziedzictwo? Ze studiów nad stosunkiem do spuścizny kulturowej na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, Instytut Zachodni, Poznań 2000.
- Mende Reiner, *Problem autobiograficzności w prozie polskojęzycznej z Niemiec po 1989 roku. Uwagi teoretyczne i praktyczne sugestie*, w: *Poetyka migracji. Doświadczenie granic w literaturze polskiej przełomu XX i XXI wieku*, red. P. Czapliński, R. Makarska, M. Tomczok, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2013.
- Miller Marek, *Reporterów sposób na życie*, Czytelnik, Warszawa 1982.
- Nasalska Anna, *Problematyka twórczości reportażowej dwudziestolecia międzywojennego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F. Nauki Filozoficzne i Humanistyczne” 1971, nr 26.
- Niedzielski Czesław, *Reportaż*, w: *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 2, Warszawa 1987.
- Nycz Ryszard, *Literatura nowoczesna: cztery dyskursy (tezy)*, „Teksty Drugie” 2002, nr 4.
- Schmidt Jerzy, „Wysiedleńcy” między Polską a Niemcami, w: *Być Polakiem w Niemczech*, red. A. Wolff-Powęska, E. Schulz, Instytut Zachodni, Poznań 2000.
- Siewior Kinga, *Ślimak, śrubeczka i śmierć. Reportaż intymny Mariusz Szczygła*, „Teksty Drugie” 2019, nr 6.
- Smechowski Emilia, *My, super imigranci. Reportaż*, przeł. B. Nowacki, Prószyński i S-ka, Warszawa 2018. [Wyd. niemieckie: *Wir Strebermigranten*, Hanser Berlin, München 2017.]
- Stasiuk Andrzej, *Dojczland*, Czarne, Wołowic 2007.
- Szajnert Danuta, *Intencja autora i interpretacja. Między inwencją a atencją: teksty i parateksty*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2011.
- Szymańska Eliza, „Nowi Niemcy”(?) – refleksje o byciu migrantem w twórczości autorek o polskich korzeniach, „Transfer. Reception Studies” 2019, t. 4.

- Tabaszewska Justyna, *Na granicy faktu. Kategoria faction w badaniach nad współczesnymi biografiami*, „Teksty Drugie” 2019, nr 1.
- Tomaszewska Magdalena, *Identyfikacja narodowa młodych „późnych wysiedleńców” z Polski w Niemczech*, „Przegląd Zachodni” 2006, nr 2.
- Traba Robert, *Przeszłość w teraźniejszości. Polskie spory o historię na początku XXI wieku*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2009.
- Traba Robert, Hahn Hans Henning (red.), *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, t. 1: *Wspólne/Oddzielne*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2015.
- Trepte Hans-Christian, *W poszukiwaniu „innej” wolności. Opcja emigracyjna, czyli nowoczesny nomadyzm?*, w: *Opcja niemiecka. O problemach z tożsamością i historią w literaturze polskiej i niemieckiej po 1989 roku*, red. W. Browarny, M. Wolting, Universitas, Kraków 2014.
- Utracka Dorota, *Demontaż geografii. Glokacja i hybrydy tożsamości we współczesnej refleksji kulturowej*, w: „Pod wielkim dachem nieba”. *Granice, migracje i przestrzeń we współczesnym społeczeństwie*, red. M. Muszyński, E. Sikora, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009.
- Wagner Mathias, Fiałkowska Kamila, Piechowska Maria, Łukowski Wojciech, *Niemiecki proszek do prania i polnische Wirtschaft. Polscy robotnicy sezonowi w Niemczech – obserwacje etnograficzne*, przeł. B. Baran, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2016.
- Wańkowicz Melchior, *Prosto od krowy*, Iskry, Warszawa 1965.
- Wat Aleksander, *Literatura faktu*, „Wiadomości Literackie” 1929, nr 35.
- Wiszniewska Monika, *Współczesny polski reportaż wobec inności*, w: *Literatura polska w świecie*, t. 7. *Reportaż w świecie; światowość reportażu*, red. K. Frukacz, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2019.
- Wojtak Maria, *Gatunki prasowe*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2004.
- Wyka Kazimierz, *Pogranicze powieści*, Czytelnik, Warszawa 1989.
- Zduniak-Witkorowicz Małgorzata, *Inne emigracje? Spotkania (nie)możliwe polskiej prozy powstającej w Niemczech i w Wielkiej Brytanii*, „Teksty Drugie” 2016, nr 3.
- Zduniak-Witkorowicz Małgorzata, *O systemach wartości, zaangażowaniu i objaśnianiu Niemcom kryzysowej Polski przez polsko-niemieckie pisarki z Berlina: Brygidę Helbig-Mischewski i Emilię Smechowski*, „Porównania” 2021, nr 3.
- Zduniak-Witkorowicz Małgorzata, *Współczesny polski pisarz w Niemczech – doświadczenie, tożsamość, narracja*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2010.
- Zimand Roman, *Diarysta Stefan Ż.*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1990.
- Zimnoch Mateusz, *Współczesny reportaż: między racjonalizmem a doświadczeniem*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Kazimierza Wolnego-Zmorzyńskiego, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2014.
- Żyguski Kazimierz, *Wspólnota śmiechu. Studium socjologiczne komizmu*, PIW, Warszawa 1985.
- Żyrek-Horodyska Edyta, „Wszystko za Everest” Jona Krakauera w kontekście głównych założeń Nowego Nowego dziennikarstwa, „Media. Biznes. Kultura” 2021, nr 1.

Żyrek-Horodyska Edyta, *Reportażowa saga rodzinna. Fuzja gatunków i dziennikarska archiwistyka*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2019, nr 4.

Żyrek-Horodyska Edyta, *Ta Inna. Ślady kobiecego „Ja” w reportażach Ilony Wiśniewskiej*, „Media – Kultura – Społeczeństwo” 2019, nr 14.

Źródła internetowe

Artinfo.pl, nr 4/2009(89), <https://artinfo.pl/pl/publikacje/magazyny/arteon/kwiecien-20093/?syear=2005&page=36> (dostęp 20.11.2022).

Darska Bernadetta, *Tożsamość (E. Smechowski, „My, super imigranci”)*, Nowości książkowe. Blog Bernadetty Darskiej, 29.10.2018, <http://bernadettadarska.blogspot.com/2018/10/tozsamosc-e-smechowski-my-superimigranci.html> (dostęp 17.03.2023).

Gierlak Maria, *Obraz polskich sprzętaczek i pomocy domowych w prasie i literaturze niemieckiej*, w: *Interakcje. Leksykon komunikowania polsko-niemieckiego*, t. 1, red. A. Gall, J. Grębowiec, J. Kalicińska, K. Kończal, I. Surynt, <http://www.polska-niemcy-interakcje.pl/articles/show/4> (dostęp 1.10.2022).

Porta Polonica, *Emilia Smechowski*, <https://www.porta-polonica.de/pl/atlas-miejsc-pami%C4%99ci/emilia-smechowski> (dostęp 6.10.2022).

Wydawnictwo Dowody, *Rient Robert „Świadek”*, <https://dowody.com/ksiazka/robert-rient-swiadek/> (dostęp 28.03.2022).

The Post-migrant Background and What it Entails: Identity Shifts in the Children of Late Repatriates in the Factual Prose of Emilia Smechowski, *My, super imigranci*

The article analyzes an extensive nonfiction book by Emilia Smechowski, a Polish-born author who relocated to Germany as a child. The purpose of the examination is to determine how the migrant and post-migrant experience influenced the author and her characters. The paper looks at the consequences of the tensions resulting from the migrant background as regards genre choices (reportage/self-reportage/autobiography), thematic interests (the text grew between cultures and languages), and identity definitions. The book is approached as an identity and emancipation project of the speaking subject. It is an account of coping with difficult post-migrant experiences on a micro- and macro-scale (a Polish intelligentsia family vs. German public discourse).

Keywords: reportage; autobiography; post-migration; Germany; identity